

๑๐๐ ปี ไทย-ญี่ปุ่น

คำนำ

ในฐานะที่ญี่ปุ่นกลายเป็น
พี่เบิ้มทางเศรษฐกิจ การเมืองและ
สังคมของเอเชียและแม้แต่ของโลก
ใคร ๆ ต่างก็อยากมีอะไร “ร่วม”
กับญี่ปุ่นมากขึ้นตลอดเวลา สหรั
พยายามเอาญี่ปุ่นเป็นพันธมิตร
ใหญ่ทั้งทางการเมืองและทางเศรษ
กิจ รัสเซียพยายามเอาเทคโนโลยี
ของญี่ปุ่นด้านต่าง ๆ ไปใช้เป็นเครื่อง
มือต่อรองกับโลกเสรี จีนแดงพยายาม
เอาความมั่งคั่งและความสำเร็จ
ของญี่ปุ่นไปก่อร่างสร้างประเทศใน
ยุคใหม่ แล้วก็เอเชียอาคเนย์พยายาม
เอาญี่ปุ่นเป็นสหประชาชาติมิตรเพื่อสร้าง
ความมั่งคั่งและความเป็นปึกแผ่น
ให้แก่ดินแดนของตน นานาชาติต่าง
คิดว่าญี่ปุ่นก็คงเหมือนกับประเทศ
อื่น ๆ ตรงที่ผู้คนก็ตาดี ๆ แดง ๆ
เหมือนกัน ผู้หญิงสวยผู้ชายหล่อ
แล้วก็มีรัก โลภ โกรธ หลงเหมือน
กัน แล้วก็มีอะไรเหมือนกันอีกมาก
มายนับไปถ้วน แต่ผู้เขียนเองใน
ฐานะที่คลุกคลีกับประเทศนี้มานาน
ชักสงสัยว่าที่เราคิด ๆ กันนั้น ถูก
ต้องแค่ไหน

ความเห็นส่วนตัว

สุนทร ลักกิตโร

การที่ญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ทางการเมืองตลอดจนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งการที่ญี่ปุ่นเป็นผืนแผ่นดินที่นับได้ว่าเป็นศูนย์กลางของภาคพื้นแปซิฟิกทำให้การที่เรารูป (หรือพยายามแสวงหา) ความบังเอิญว่านี่เป็นปีที่ไทยกับญี่ปุ่นได้ร่วมลงนามความสัมพันธกันมาครบ ๑๐๐ ปีจึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะเป็นนิมิตร์ดีที่เราจะคิดจัด “เทศกาล” อะไรเป็นพิเศษกันให้ใหญ่โตมโหฬารกันสักหน

แต่เรื่องที่ผมเขียนสงสัยอยู่อย่างหนึ่งก็คือว่า การที่จะจัดเทศกาลอะไรขึ้นมาสักหนนั้นค่อนข้างจะเป็นเรื่องที่น่าเสี่ยงอยู่เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเรามัวแต่คิดไปว่าอะไร ๆ ที่พบในงานเทศกาลสักแห่งจะเป็น “ของจริง” และน่าเชื่อถือได้ เพราะตามปกติแล้วคิดว่า “เทศกาล” มักจะหมายถึงเป็นรายการเล่นเล่ห์หรือจำวอดอะไรกันสักอย่างที่ผมเล่นต่างก็ประคิดประคองและตกแต่งกันให้อะไรสวยงามมากไปหน่อย อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อให้ “สนใจ” ผู้ดูผู้ชมโดยไม่คิดกันให้รอบคอบว่าผู้แสดงพยายามหลอกผู้ชมกันหรือเปล่า

ฉะนั้นในเรื่องความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 100 ปีในปีนี้จึงไม่ค่อยเป็นเรื่องที่น่าตื่นเต้นสำหรับผู้เขียนนัก แล้วก็ผลอผลลคิดต่อไปว่าเรากำลังเล่นเทศกาลอะไรอย่างหนึ่งอยู่กับญี่ปุ่นที่แปลก ที่พิลึกและที่ยากจะเข้าใจได้ คำว่าแปลก พิลึกและยากที่จะเข้าใจได้ที่ผู้เขียนใช้ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าญี่ปุ่นมีอะไรแปลก ๆ จนเราไม่ควรคบ เพียงแต่ผู้เขียนคิดว่าเราควรคบกับญี่ปุ่นด้วยวิธีการที่ต่างไปจากการคบกับชาติอื่น ทั้งนี้ด้วยความรู้สึกที่ค่อนข้างพิเศษที่ผู้เขียนมีต่อญี่ปุ่นตามที่จะกล่าวถึงดังต่อไปนี้ ในที่นี้เพื่อให้รวบรัด ผู้เขียนจะขอสรุปเป็นเรื่องของแผ่นดินญี่ปุ่น ของเศรษฐกิจญี่ปุ่นของสังคมญี่ปุ่น และของอุดมการณ์ของญี่ปุ่นซึ่งผู้เขียนถือ

ว่าเป็นมิติ ๔ มิติที่สร้างสังคมและสร้างชาติโดยชาติหนึ่งขึ้นมา

1. เรื่องของแผ่นดิน

ก่อนที่จะพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องเทคโนโลยี ตลอดจนเรื่องการเมืองนั้นผู้เขียนเห็นว่าเราควรจะทำความเข้าใจกับภูมิประเทศของญี่ปุ่นกันเสียก่อน เมื่อก้าวโดยรวมแล้ว ผู้เขียนเห็นว่าแผ่นดินของญี่ปุ่นต่างจากแผ่นดินของไทยและประเทศอื่น ๆ มาก แม้แต่ในสายตาของนักการทหาร เช่นในราว ค.ศ. 1860 ซึ่งเป็นสมัยที่ยุโรปกำลังล่าเมืองขึ้นแถวเอเชียนั้น เกือบทุก ๆ ประเทศในเอเชียกลายเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ฝรั่งเศส สเปน หรือไม่กี่เยอรมัน โปรตุเกส ฯลฯ กันเกือบหมดจนเป็นที่น่าเสียดายว่าราชวงศ์ต่าง ๆ ที่สืบทอดกันมายาวนานต้องสูญสิ้นลงเพราะน้ำมือของอิทธิพลตะวันตก ไทยเองก็ย้ายไปมากเพราะถูกแบ่งแยกดินแดน ต้องเสียดินแดนไปรอบ ๆ ทุกทิศทุกทางแต่การที่ญี่ปุ่นไม่เสียดินแดนเลยนั้นก็เพราะมีภูมิประเทศที่ได้เปรียบอยู่หลายประการ เช่น เอกสารของกองทัพอังกฤษใน ค.ศ. ๑๘๕๖ กล่าวว่าภูมิประเทศของญี่ปุ่นประกอบด้วยภูเขา แม่น้ำ ทะเล ป่าไม้ ฯลฯ ที่ซับซ้อนจนแม้แต่วิทยาการที่ทันสมัยและความพร้อมของกองทัพอังกฤษสมัยนั้นเองก็เชื่อว่าถ้าบุกญี่ปุ่นแล้วก็จะเอาชนะทหารญี่ปุ่นไม่ได้ ส่วนเอกสารของกองทัพฝรั่งเศสในเวลาใกล้เคียงกันก็บันทึกว่ากลัวยัธธรมชาติของญี่ปุ่นแล้วก็กลัวความทรหดและความชำนาญของทหารญี่ปุ่นที่คุ้นเคยกับภูมิประเทศที่ซับซ้อนและนำพาสาวเคราะห์มา แม้แต่แม่น้ำซึ่งไม่แน่ใจได้ว่าจะท่วมกองทัพทหารเอาเมื่อไรกันแน่ จากเอกสารทั้งสองประเทศเราก็พอจะกล่าวได้ว่าญี่ปุ่นรักษาเอกราชมาได้ตลอดเวลานั้นอย่างน้อยที่สุดก็เพราะภูมิประเทศได้เปรียบกว่ากองทัพของฝ่ายที่จะบุกรุกนั่นเอง

เมื่อกล่าวถึงเรื่องแผ่นดินของญี่ปุ่นให้ละเอียดขึ้น ลักนิดแล้วก็พบว่า ดูเหมือนว่าคนญี่ปุ่นจะเริ่มก่อตั้งสังคม กลุ่มกันในที่ราบที่มีแหล่งน้ำอุดมบนเกาะญี่ปุ่นเมื่อ ประมาณสัก 21 ศตวรรษก่อนคริสตกาล และจากหลักฐานที่ขุดพบก็สันนิษฐานกันว่าผู้คนในสมัยนั้นก็คือ บรรพบุรุษเก่าแก่ของคนญี่ปุ่นในปัจจุบัน อย่างน้อยที่สุด ไม่ได้อพยพมาจากภูเขาอัลไตหรือที่ใดแบบบรรพบุรุษของไทยหรือชาติอื่น ๆ แต่อย่างไร

ที่ตั้งถิ่นฐานในสมัยแรก ๆ มีศูนย์กลางอยู่ในตอนใต้ของเกาะฮอนชูและเกาะคิวชูกับ เกาะชิโกกุเป็นส่วนใหญ่และมีชนเผ่าไอน้อยอยู่ทางตอนกลางและตอนเหนือของเกาะฮอนชูกับเกาะฮอกไกโด ผู้คนมักตั้งถิ่นฐานกันในบริเวณที่ราบแคบระหว่างหุบเขาที่กันภัยจากการบุกรุกได้ดี และมีอาหารค่อนข้างบริบูรณ์ หลบภัยธรรมชาติได้ง่าย ซึ่งและ ทรัพยากรจากภูเขา จากป่าไม้ แม่น้ำ และทะเลทำให้ญี่ปุ่นพึ่งพาตัวเองมาได้แม้จะขาดการติดต่อกับโลกภายนอกก็ตาม และที่ราบแคบที่จำกัดทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างแออัดและจับกลุ่มกันได้รวดเร็วมานานแล้ว การที่พลเมืองเพิ่มขึ้นและที่ตั้งถิ่นฐานมีบริเวณจำกัดทำให้อัตราส่วนพลเมืองต่อเนื้อที่สูงจนกลายเป็น ชุมชนเมืองไปโดยอัตโนมัติ ชุมชนเมืองเป็นลักษณะของชุมชนที่มีการแบ่งงาน แบ่งหน้าที่และบทบาทกันค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือมีผิวนาเป็นแหล่งธัญพืชอยู่รอบ และมีที่ดินเพื่อตั้งบ้านเรือน แหล่งผลิตทางอุตสาหกรรม ตลอดจนการค้าอยู่ในเขตชุมชนที่มีประชากรสูง เมืองในลักษณะนี้มีอยู่มาก เช่นใน ค.ศ. 1888 ในตอนที่ไทยทำสัญญาเงินเจริญมิตรกับญี่ปุ่นนั้นมีอยู่ถึง 656 เมือง ในขณะที่ไทยในเวลาเดียวกันมีอยู่ 58 เมืองและแม้แต่ยุโรปเองก็เพิ่งเลิกอาชีพเลี้ยงสัตว์แบบเร่ร่อนมาตั้งบ้านเมืองที่มีอารยธรรมกันได้ไม่นานนัก นอกจากความแตกต่างด้านตัวเลขแล้ว การที่เมืองของญี่ปุ่นไม่มีกำแพงเมือง

ไม่มีป้อมปราการและไม่มีคนต่างชาติเข้ามาอยู่ปะปนเหมือนไทยหรือยุโรปอเมริกาในระบายนั้นจึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างแปลกที่ยากจะเทียบได้กับประเทศอื่น ๆ ในเวลาเดียวกัน

ผู้เขียนสังเกตเห็นความพิลึกทางแผ่นดินของญี่ปุ่นอีกประการหนึ่งก็คือความรู้สึภกาศภูมิใจต่อแผ่นดินของตนเองอย่างเหลือขนาด เช่นบันทึกของรัฐบาลตลอดจนนักวิชาการชั้นนำของญี่ปุ่นหลาย ๆ คน ในราว ค.ศ. 1600 - 1800 ต่างก็ชมความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินกันอย่างเหลือขนาด เช่นกล่าวว่าญี่ปุ่นมีแผ่นดิน แม่น้ำและภูเขาเป็นปึกแผ่นยากที่จะหาประเทศใดในโลกเทียบได้ กล่าววาทิฤทธิ์ของแผ่นดินญี่ปุ่นตลอดจนอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้าผู้คุ้มครองแผ่นดินจะทำให้ญี่ปุ่นเป็นมหาอำนาจ สามารถจะขยายแผ่นดินไปได้ถึงทวีปอเมริกา ถึงรัสเซีย ญี่ปุ่นมีที่ตั้งเป็นศูนย์กลางของโลกอยู่ในตำแหน่งที่ดินฟ้าอากาศดีที่สุด เป็นศูนย์กลางคมนาคมทางบกและทางทะเล ผืนแผ่นดินของญี่ปุ่นทำให้ผู้คนมีสุขภาพแข็งแรงและฉลาด ปกครองง่ายและมีความเป็นระเบียบมากกว่าประเทศใดในโลก ฯลฯ ซึ่งเอกสารของไทยและยุโรปส่วนใหญ่ในเวลาดังกล่าวเริ่มพบว่าบ้านเมืองที่ตั้งมานานแล้วชัชน่ ครอบขัยขยายหาที่ตั้งบ้านเมืองในถิ่นใหม่กันได้แล้ว ยิ่งไปกว่านั้น บันทึกโบราณหลายฉบับยังกล่าวเลิคลายไปอีกว่าผืนดินญี่ปุ่นมีทิวทัศน์สวยงามที่สุดในโลก มีภูเขาไฟฟูจิเป็นศูนย์กลางและมีแนวเขา แม่น้ำ ป่าไม้ ดอกไม้ ทะเล ฯลฯ ที่ให้ภาพเขียนธรรมชาติที่สวยงามได้ตลอดปี ทั้งในฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูใบไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วงถึงแม้จะมีคนเจ็บคนป่วยก็ตาม ถ้าได้มาเห็นทิวทัศน์ของญี่ปุ่นแล้วอาการเจ็บอาการป่วยจะหายเป็นปลิดทิ้ง คนที่ใกล้จะตายก็จะฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว ฯลฯ ซึ่งเป็นเรื่องของการชมผืนแผ่นดินที่ผู้เขียนยังไม่เคยพบในเอกสารประวัติศาสตร์ของ

ไทยแต่อย่างใด และพลอยให้นึกเลยเถิดไปว่าแท้ที่จริงแล้ว ญีปุ่นมีภัยธรรมชาติมากทั้งการขาดน้ำ น้ำท่วม แผ่นดินไหว ภูเขาไฟ ฝนได้ฝุ่น ขาดแคลนอาหาร ฯลฯ จนต้องพึ่งคนเป็น ๆ บุษายัญเพื่อทำทานบิณฑบาตน้ำท่วมหรือให้ฝนตก ผู้นำญีปุ่นก็คงชม ๆ กันเพื่อปลอบใจคนในประเทศให้ “ทน” อยู่บนหมู่เกาะ เพราะหาที่ตั้งใหม่ไม่ได้แล้ว กระทบ

2. เรื่องของเศรษฐกิจ

ถ้าจะกล่าวถึงลักษณะพิเศษเกี่ยวกับเศรษฐกิจของ ญีปุ่นแล้วก็จะยืดยาวมาก ผู้เขียนเลยขอสรุปรวบรัดเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

ประการแรกคือเรื่องของการเกษตร เวลาเราอยาก จะพูดให้ญีปุ่นดีใจแล้วคนไทยมักจะพูดกันว่าไทยกับญีปุ่น ต่างก็เริ่มต้นจากสังคมเกษตรเหมือนกัน แต่ถ้าพูดให้ละเอียดแล้ว ผู้เขียนก็อยากจะยืนยันว่าการเกษตรของ ไทยกับญีปุ่น “ไม่เหมือนกัน” ถึงแม้ว่าการเพาะปลูกของ ไทยในภาคเหนือจะใช้ระบบชลประทานมานานเหมือน ญีปุ่นก็ตาม พื้นที่ส่วนใหญ่ก็ทำการเพาะปลูกกันโดยวิธี ธรรมชาติ เช่นพึ่งพาแหล่งน้ำจากฝน และให้แรงงานสัตว์ เป็นส่วนใหญ่ เริ่มใช้ปุ๋ยกันอย่างจริงจังเป็นจังไม่เกิน 200 ปี คล้ายยุโรปซึ่งลักษณะต่างจากเกษตรของญีปุ่น อยู่มาก

ระบบการเพาะปลูกของญีปุ่นได้ถูกจัดรูปจัดร่าง มาแล้วตั้งแต่ก่อนคริสตกาล ในขณะที่สังคมยุโรปยังเป็นสังคมเลี้ยงสัตว์เร่ร่อนแบบป่าเถื่อน ถึงแม้จะมีอาณาจักรโรมันมานานแล้วก็ตาม ส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักตั้งบ้าน ตั้งเมือง นอกจากนั้นแล้ว ความยากลำบากของการ เพาะปลูกในญีปุ่นทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงระบบกันตลอด เวลา เช่นเริ่มใช้ระบบฟอเมืองในราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 ระบบกลุ่มในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ระบบนาสวนในคริสต์-

ศตวรรษที่ 12 ระบบนาแคว้นในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ระบบนาเช่าและการปฏิรูปที่นาในศตวรรษที่ 19 และ 20 ตามลำดับ

การปฏิรูประบบนากันบ่อย ๆ นั้นนักประวัติศาสตร์ ถือว่าเป็นเรื่องมาจากความจำเป็นทางการเมืองการ ปกครองที่ต้องแบ่งเขตปกครองประเทศออกเป็นส่วน ๆ แต่ผู้ เขียนชักไม่เห็นด้วย โดยเฉพาะเมื่อตรวจสอบดูรายชื่อเอกสารบันทึกเกี่ยวกับเทคนิคการทำนามากมายในสมัยต่าง ๆ แล้วก็สันนิษฐานว่าเนื่องจากพื้นดินไม่อำนวยต่อการ เพาะปลูกนัก ชาวญีปุ่นจึงต้องพยายามแสวงหาระบบการ เพาะปลูกใหม่ ๆ เพื่อเลี้ยงผู้คนเพิ่มขึ้นตลอดเวลา วิทยาการเกี่ยวกับการเพาะปลูกจึงเจริญขึ้นอย่างมี ระบบอย่างเลี่ยงไม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้น เนื่องจากผู้เขียนไม่เคย พบหลักการเพาะปลูกที่เข้าหาเข้าทางในหอเอกสารประ- วัติศาสตร์ของไทยเลย จึงเกิดความแน่ใจเพิ่มขึ้นว่าใน ขณะที่ไทยเพาะปลูกกันได้ง่าย ๆ นั้น ญีปุ่นต้องทุ่มเท ความสามารถให้กับการเพาะปลูกมาตลอดเวลา และการที่ชาวญีปุ่นทั้งประเทศได้รับประทานข้าวสาร ข้าว ๆ กันทั่วหน้าเมื่อไม่เกิน 70 ปีก่อนก็เป็นข้อพิสูจน์ได้ ว่าการเพาะปลูกของญีปุ่นในอดีตนั้นอยู่ในสภาพที่แย กว่าสภาพของไทยในเวลาไล่เลี่ยกันอย่างเทียบไม่ได้ หรือกล่าวได้ว่าญีปุ่นต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดอยู่ ตลอดเวลา

การเกษตรอื่น ๆ ก็มีด้านการประมง การเลี้ยงสัตว์ และป่าไม้ การที่ญีปุ่นถูกล้อมรอบด้วยทะเลทำให้การ ประมงก้ำวหน้ารวดเร็วมาก ผลผลิตจากการประมงคือ อาหารแห้งสำรองไว้บริโภคในเวลาที่มีภัยธรรมชาติ และปุ๋ยจากปลาที่ใช้ในการเพาะปลูกซึ่ง เป็นการใช้ปลา อย่างค่อนข้างหมดเปลืองและแทบไม่พบเลยในการเพาะ- ปลูกของไทยและยุโรปตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน โดยเฉพาะ อย่างยิ่งเมื่อพบว่ากฎหมายในอดีตของไทยบางฉบับห้าม

จับปลาด้วยเหตุผลแต่เพียงว่ากลัวประชาชนจะทำปาณาติบาตฆ่าสัตว์ตัดชีวิต แล้วก็ให้ความรู้สึกรู้ว่าไทยเราช่างถือศีลกันจริง ๆ แม้แต่เรื่องของเศรษฐกิจ ในขณะที่ญี่ปุ่นโกยเอาแล้วก็โกยเอา

ประการที่สองคือเรื่องของการผลิตทางอุตสาหกรรมหรือการแปรรูป ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตลอดจนยุโรปหรืออเมริกาในเวลาเดียวกันจะมีผู้ผลิตทางอุตสาหกรรมเป็นชนกลุ่มพิเศษของสังคม เช่นไทยใช้ชาวลาว จีน อาหรับในงานก่อสร้าง ต่อเรือแปรรูปสินค้าเกษตร ฯลฯ แต่การที่ญี่ปุ่นแทบไม่มีชาวต่างชาติในประเทศอยู่เลยจึงมีชนกลุ่มผู้ผลิตที่เรียกว่าชนกลุ่มช่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตบางอย่างถือว่าเป็นอาชีพของชนชั้นต่ำในสังคม เช่นการฆ่าสัตว์ผลิตสินค้าจากหนังสัตว์ ฯลฯ เช่นพบว่าหมู่บ้านบางแห่งในอดีตเป็นหมู่บ้านที่มีผลผลิตด้านอุตสาหกรรมอยู่ในระดับสูง แต่เอกสารโบราณในสมัยนั้นถือว่าเป็นหมู่บ้านพิเศษ ทำงานต่ำ ๆ อาชีพสกปรกและเป็นที่รังเกียจของสังคม รวมทั้งห้ามผู้คนทั่วไปคบหาสมาคมด้วย

อย่างไรก็ตามผู้เขียนใคร่จะกล่าวว่าอุตสาหกรรมการผลิตของญี่ปุ่นในปัจจุบันไม่ได้มาจากการลอกเลียนแบบโลกตะวันตกแต่เพียงอย่างเดียว มีรากฐานที่หนาแน่นมาจากระบบการผลิตในอดีตด้วย เช่น พบว่ามีตำราการผลิตโลหะฉบับแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 1 มีการจัดระบบภาษาเพื่อบันทึกหลักฐานต่าง ๆ ทางเทคนิคในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ตลอดจนการที่รัฐบาลพยายามเผยแพร่ตำราการผลิตต่าง ๆ อยู่บ่อย ๆ ในอดีต หรือแม้แต่การประดิษฐ์เครื่องปั่นเป็นครั้งแรกในค.ศ. 1849 ก่อนพี่น้องสกูลไรท์ของสหรัฐเสียอีก

การผลิตแบบดั้งเดิมของญี่ปุ่นอยู่ในระดับที่ใช้วิทยาการค่อนข้างสูง เช่นมีการใช้กังหันน้ำจากแหล่งน้ำเป็นต้น กำลังในการผลิตแบบโรงงานมาช้านานแล้ว

ซึ่งคงกล่าวได้ว่าเป็นข้อได้เปรียบจากลักษณะของภูมิประเทศ นอกจากนี้แล้วมีการพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์อยู่ตลอดเวลา

ตัวอย่างเช่นเมื่อดูตำราผลิตสุราฉบับหนึ่งในค.ศ. 1742 แล้วจะเห็นว่ามิพิริต้องมากไม่แพ้ตำราการผลิตของบริษัทสันโทริหรือเหล้าฝรั่งอื่น ๆ ในปัจจุบัน เช่นกล่าวถึงการเลือกเมล็ดข้าวเจ้าที่ใช้เป็นวัตถุดิบว่าจะต้องมีสีขาวเทียบได้เท่ากับสีขาวของปูยฝ้ายอายุ 38 วัน จะต้องใช้น้ำที่ใสสะอาดไม่มีฤทธิ์ต่างเทียบได้กับน้ำฝนในฤดูใบไม้ผลิ และยังคงกล่าวถึงกรรมวิธีการหมักสุาเหล้าอีกยืดยาว เนื่องจากผู้เขียนไม่เคยพบเอกสารแบบเดียวกันในประเทศไทยและทางยุโรปอเมริกาในเวลาใกล้เคียงกัน จึงใคร่จะถือว่าระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นค่อนข้างจะ “พิศดาร” กว่าประเทศอื่นมานานแล้วอีกประเด็นหนึ่ง

ประการที่สามก็คือเศรษฐกิจเกี่ยวกับอุตสาหกรรมบริการหรืออุตสาหกรรมขั้นที่ 3 ซึ่งประกอบด้วยการค้า ระบบเงินตราและบริการด้านอื่น ๆ อุตสาหกรรมด้านนี้ก็ค่อนข้างจะพิศดารกว่าประเทศอื่นอยู่เหมือนกันเช่นเรื่องของพ่อค้า พ่อค้าในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีศูนย์กลางใหญ่อยู่บริเวณเกียวโต โอซากา และเอโดะ (โตเกียว) แต่มีเส้นสายวงจรรอบอยู่ทั่วประเทศ เช่นพ่อค้าโอมิมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณทะเลสาบบิวา แต่จะส่งบริวารเดินทางไปทั่วประเทศ ทั้งไปเปิดร้านค้าและเพื่อสืบข่าวทางการค้า บันทึกของพ่อค้าชื่อคานาซากิ ในค.ศ. 1826 กล่าวว่าเขาเดินทางไปแทบทั่วทุกหมู่บ้านและรวบรวมข่าวเกี่ยวกับผลผลิต และราคาตลอดจนความต้องการสินค้าโดยการสร้างทำตัวเป็นนักวิชาการด้านยาสมุนไพรกล่าวปากรู้ให้ความรู้ด้านการแพทย์แก่ชาวบ้านจนสนใจแล้วล้วงเอาความลับเกี่ยวกับฐานะเศรษฐกิจตลอดจนพ่อค้าอิทธิพลในหมู่บ้าน ต่อมาก็ส่งคนมา

เปิดร้านค้าและแสวงหากำไรได้รวดเร็วโดยการควบคุมแบบตลาดที่เป็นขายโง่ได้ทั่วประเทศ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าระบบคมนาคมและการสื่อสารที่ฉับไวในสมัยนั้นมีส่วนช่วยให้การค้าเติบโตได้อย่างรวดเร็ว

เมื่อกล่าวถึงการฝึกคนในทางธุรกิจแล้ว เรามักจะคิดกันว่าการบริหารธุรกิจแบบญี่ปุ่นในปัจจุบันเป็นองค์ประกอบความสำเร็จของธุรกิจตลอดจนเศรษฐกิจของญี่ปุ่นตลอดทั้งระบบ เรื่องนี้ผู้เขียนคิดว่ามีรากฐานมาจากสมัยโบราณด้วย เช่นมีการเปิดโรงเรียนสอนวิชาคณิตศาสตร์ และพาณิชยศาสตร์โดยเอกชนมามากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 แล้วทั่วประเทศ นอกจากนี้แล้วพ่อค้าก็มีระบบเอกสารระบบบันทึกที่เป็นระเบียบมานาน เช่นระบบบัญชีคู่เป็นระบบการควบคุมเงินที่พ่อค้าคิดค้นมาใช้ก่อนระบบบัญชีคู่ของอังกฤษและเยอรมันเสียอีก

ตำราเกี่ยวกับการฝึกคนของร้านค้าในอดีตค่อนข้างจะน่าสนใจมาก ตำราในค.ศ. 1842 ฉบับหนึ่งได้เขียนข้อห้ามตลอดจนข้อต้องปฏิบัติเกี่ยวกับพนักงานของร้านค้าไว้ถึง 40 ข้อบางข้อได้ให้รายละเอียดอย่างที่เรานึกไม่ค่อยถึง เช่นให้จำชื่อ ที่อยู่ ครอบครัว อาชีพวันเกิดของลูกค้าที่มาซื้อขายเกิน 2 ครั้ง ให้เข้าร่วมงานประเพณีของหมู่บ้าน ให้แต่งตัวตลอดจนมีความประพฤติเป็นเยี่ยงอย่างของลูกค้าในบริเวณที่ค้าขาย ฯลฯ ซึ่งเป็นกลยุทธ์ทางการค้าที่ร้านค้าขายปลีกระบบเครือของสหรัฐในปัจจุบันพึงเน้นความสำคัญกันไม่นานนัก

การฝึกคนทางการค้าในบางครั้งก็ดูเหมือนจะเป็นการเล็งผลเลิศจนขาดมนุษยธรรม เช่นการฝึกหญิงงามเมืองประจำโรงแรมในราวค.ศ. 1800 มีเป้าหมายให้เป็นหญิงที่บริการลูกค้าได้อย่างประทับใจและไม่เลือกที่รักมักที่ชัง โดยปกติแล้วหญิงที่มีอาชีพขายตัวมักจะทำอาชีพนั้นเพราะความจำใจและมักเกิดปัญหากับลูกค้าบางรายอยู่

บ่อย ๆ ทำให้เจ้าของโรงแรมสูญเสียรายได้ไปมาก เจ้าของโรงแรมจึงมักเริ่มฝึกหญิงประเภทดังกล่าวโดยการเอาสาวบริสุทธิ์ให้สมสู่กับสัตว์เช่นสุนัขจิ้งจอกหรือหมีก่อนแล้วให้สมสู่กับนักโทษ กับผู้คนไม่เลือกหน้า เอกสารสมัยดังกล่าวอธิบายว่าเพื่อให้หญิงตัดจากความเป็น “คน” ให้เป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่พร้อมจะบำเรอความสุขให้แก่ใครก็ได้ หรือกล่าวง่าย ๆ ว่าให้เจ้าหล่อนเป็นคนปราศจากชีวิตจิตใจไปเสียทีเดียว

ญี่ปุ่นในระหว่าง ค.ศ. 1639 - 1848 ใช้นโยบายปิดประเทศซึ่งอาจคาดได้ว่าจะขาดแคลนสินค้าและถูกกดดันให้เปิดประเทศอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามการติดต่อกันระหว่างญี่ปุ่นกับโลกภายนอกในช่วงนั้น นอกจากโดยการค้ากับจีนและฮอลันดาแล้ว ผู้เขียนคิดว่าในญี่ปุ่นเองมีทรัพยากรและสินค้าพอเพียง กับญี่ปุ่นใช้นโยบาย “จำกัด” จึงปิดประเทศอยู่ได้มากกว่า 200 ปี

ในเรื่องมีทรัพยากรและสินค้าพอเพียงนั้น นอกจากสินค้าเกษตรแล้ว การที่ญี่ปุ่นมีแร่เหล็ก ทองแดง ถ่านหิน ฯลฯ มาก ทำให้ไม่ขาดแคลนเครื่องมือเกษตรตลอดจนวัสดุทำอาวุธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถลุงเหล็กในสมัยปิดประเทศก็กล่าวได้ว่าเป็นรากฐานของอุตสาหกรรมเหล็กกล้าและโลหะต่าง ๆ ในปัจจุบัน การผลิตเครื่องปั้นดินเผา การใช้กังหันน้ำ การต่อเรือและอื่น ๆ ต่างก็กล่าวได้ว่าทำให้ญี่ปุ่นขยายระบบอุตสาหกรรมได้เป็นปีกแผ่นขึ้นจนถึงปัจจุบันเช่นเดียวกัน

ส่วนที่อ่านนโยบายจำกัดจะเห็นได้จากกฎหมายและเหตุการณ์หลาย ๆ คราว เช่นในเวลาที่ดินฟ้าอากาศผิดปกติ เกือบเกี่ยวสินค้าเกษตรได้ไม่เต็มที่แล้ว รัฐบาลมักจะออกกฎหมายห้ามผลิตเหล้าที่ต้องใช้ข้าวสาร ห้ามนุ่งห่มเสื้อผ้าดี ๆ ห้ามปลูกสร้างบ้านเรือนใหญ่ ห้ามรับประทานผัก ปลา ฯลฯ ซึ่งกล่าวสรุปได้ว่า ถึงจะขาดแคลนอย่างไรถึงจะมีคนอดตายสักเท่าใด ก็ประทับประคองกันไปไม่ให้

เกิดความกดดันจนต้องเปิดประเทศหรือต้องไปพึ่งพาต่างชาติให้เสียอุดมการณ์ที่ยอมรับกันมานาน

ประการที่สี่คือฐานะทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นปัจจุบัน เมื่อพิจารณาจากลักษณะของที่ตั้งและระบบเศรษฐกิจที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่าระบบเศรษฐกิจของญี่ปุ่นปัจจุบันไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากข้อเท็จจริงในอดีตนัก อำนาจทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่สองขยายตัวอย่างรวดเร็วเนื่องจากสาเหตุภายในและภายนอกหลายประการ สาเหตุภายในประการแรกมาจากการปฏิรูปที่ดินและจัดโครงสร้างระบบภาษี ระบบงบประมาณใหม่ ทำให้มีการลงทุนมากขึ้นและขนาดของตลาดเติบโตขึ้น ประการที่สองคือการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีความเสมอภาคในทุก ๆ ด้าน จึงเกิดกลุ่มชนชั้นกลางเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่เป็นทั้งกำลังการผลิตและผู้บริโภครายใหญ่โดยไม่พยายามพึ่งพาต่างชาติ ทางด้านสาเหตุภายนอกนั้นประการแรกก็คือการขยายตลาดสนับสนุนทางการทหารของโลก เช่นการค้าในสมัยสงครามเกาหลีและสงครามเวียดนามภายใต้การอารักขาของสหรัฐ ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นฟื้นตัวจากฐานะผู้แพ้สงครามอย่างรวดเร็วส่วนสาเหตุภายนอกประการที่สองก็คือการขยายตลาดไปยังประเทศเอกราชใหม่ทั่วโลก ประเทศใหม่ทั้งหลายต้องการสินค้าหลายอย่างซึ่งญี่ปุ่นเป็นผู้ป้อนสินค้าเหล่านั้น ทั้งราคาถูกและคุณภาพดีจนแทบกล่าวได้ว่าประเทศใหม่ ๆ ทั่วโลกจำต้องค้ากับญี่ปุ่น เพราะจึงหะมันพอดีกันหรือกล่าวได้ว่าโชคชะตาของญี่ปุ่นดีและญี่ปุ่นรู้จักใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะเอาความก้าวหน้าทางการทหารมาใช้เพื่อการเศรษฐกิจอย่างถูกจังหวะ และเมื่อเทียบระบบการพัฒนาทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นกับไทยหรือยุโรปอเมริกาแล้ว ระบบตลาดเงินตรา ระบบธนาคารตลอดจนกระทรวงทบวงการเกี่ยวกับเศรษฐกิจต่าง ๆ ของประเทศเหล่านี้ได้รับการจัดตั้งมา

ไม่พร้อมกัน มีนโยบายไม่เหมือนกัน ตลอดจนมีรากฐานในอดีตต่างกัน จึงยากที่จะกล่าวว่ารระบบเศรษฐกิจของประเทศทั้งหลายกับญี่ปุ่นอยู่ในทิศทางเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีก็ตาม

บทบาททางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในอนาคตเป็นเรื่องที่ได้รับการเพ่งเล็งกันมากจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก เมื่ออ่านข่าวหนังสือพิมพ์แล้วจะพบว่าได้มีการเสนอนโยบายต่าง ๆ ออกมามากมาย ซึ่งสรุปได้ว่าเป็นการให้ญี่ปุ่นกับสหรัฐเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเอเชียและภาคพื้นแปซิฟิก โดยค่อย ๆ ลดบทบาทของประเทศในภาคพื้นยุโรป การพึ่งพาทางเศรษฐกิจแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกันเป็นความไม่มั่นคงของทุก ๆ ประเทศโดยเฉพาะประเทศที่อ่อนแอทางเศรษฐกิจ เพราะจะได้ขยายตลาดต่างประเทศมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อดูจากระบบเศรษฐกิจแบบปิดที่เป็น “เอกลักษณ์ประจำชาติทางเศรษฐกิจ” ของญี่ปุ่นมานานแล้ว ผู้เขียนคิดว่าประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกจะต้องใช้เวลาอีกนานเพื่อจะให้ญี่ปุ่นยอมรับว่าการพึ่งพาทางเศรษฐกิจต่อชาติอื่นเป็นเรื่องจำเป็นประการหนึ่งของการอยู่ร่วมกันในโลกเราแห่งนี้

3. เชื้อของสังคม

ผู้เขียนมีความเห็นว่าลักษณะพิเศษของสังคมญี่ปุ่นคือการรวมกลุ่มกันเหนียวแน่นอย่างไม่พบในชาติอื่นและการพัฒนาสังคมตลอดเวลาที่มีเป้าหมายเพื่อให้เป็นกลุ่มที่แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

ประการแรกก็คือดูจากระบบการปกครองที่ผ่านมาในอดีต ระบบพ่อเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 1 เป็นระบบการรวมกลุ่มของผู้คนแบบกึ่งศักดาบรรพชิตซึ่งทำให้ผู้คนมีที่ตั้งบ้านเรือนเป็นปึกแผ่นและมีการปกครองแบบมีหัวหน้ากลุ่ม ในสมัยนี้ ญี่ปุ่นเอาความเชื่อแบบลัทธิชินโตเข้ามา คือถือว่าชนชาติญี่ปุ่นเป็นคนของเทพเจ้าและ

จักรพรรดิเป็นทายาทของพระเจ้า ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการใช้อำนาจลึกลับเหนือนมนุษย์มาปกครองมนุษย์นั่นเอง

พอถึงระบบกลุ่มในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ได้มีการแบ่งกลุ่มออกเป็นส่วยย่อย ๆ เพื่อปกครองผู้คนที่เพิ่มขึ้น มีการนำเอาศาสนาพุทธเข้ามาเพื่อรักษาความสงบในกลุ่ม โดยยึดหลักว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้โปรดกลุ่มมนุษย์และแต่ละคนจะพ้นจากห้วงของความทุกข์ไม่ได้ถ้าไม่ยึดเกาะกันเป็นหมู่ชุมชน ตามนิยามมหายาน มีการใช้นาฬิกาและกำหนดระบบเวลาให้ชัดเจน เพื่อความสะดวกในการปกครองและมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อพัฒนาคุณภาพของคนตลอดจนระดับศีลธรรมของสังคมแบบกลุ่ม

ระบบนาสวนในคริสต์ศตวรรษที่ 12 ยิ่งทวีระบบหมู่พวกรุนแรงขึ้น มีการปรับปรุงระบบทะเบียนราษฎรให้รัดกุมจากเดิม ใช้วัดและวิหารจีนโตเป็นหน่วยควบคุมผู้คนในหมู่บ้านต่าง ๆ และสร้างวัดตลอดจนวิหารใหญ่โตขึ้นทั่วประเทศ โดยเฉพาะเป็นที่น่าสังเกตว่าศาสนาพุทธในสมัยนี้ได้แตกแขนงออกเป็นนิกายใหญ่ 3 นิกาย ซึ่งหมายถึงจะเป็นการตอบสนองระบบการรวมกลุ่มของผู้คนที่มากขึ้นและมีแนวคิดแตกต่างออกจากกันไปบ้าง

ระบบนาแคว้นหรือระบบฟิวดัลในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นระบบที่ทวีความเป็นกลุ่มที่โตขึ้นอีก กล่าวคือจักรพรรดียังคงเป็นประมุขของประเทศที่เป็นทายาทของเทพเจ้า แต่อำนาจการทหารและการปกครองตกอยู่กับโชกุนซึ่งมีบริวารคือเจ้าของแคว้นต่าง ๆ ที่สลับเปลี่ยนได้ถ้าหมดความสามารถในการปกครองคนในกลุ่ม ระบบแคว้นทำให้เกิดเมืองใหญ่ ๆ ขึ้นทั่วประเทศโดยมีปราสาทของแคว้นเป็นศูนย์กลางและแบ่งประชาชนออกเป็นฐานะใหญ่ ๆ 4 ฐานะคือ นักรบ ขาวนา พ่อค้า และช่างหรือผู้ผลิตแบบอุตสาหกรรม โดยทั่วไปแล้วประวัติศาสตร์

ของประเทศทั่วโลกมักแสดงว่าถ้ามีการปกครองแบบกระจายอำนาจเช่นนี้แล้วมักจะมีการตีตัวออกห่างหรือตั้งตัวเป็นรัฐอิสระ แต่ปรากฏการณ์เช่นนี้ไม่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นเลย นอกจากเหตุผลทางการเมืองที่เอากำลังสำคัญของแคว้นมาไว้ในเมืองหลวงแล้วผู้เขียนคิดว่าการแยกตัวออกเป็นรัฐอิสระจะทำให้ขาดความสมดุลทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการปกครองในระบบแผ่นดินเกาะ ดังนั้นเราจึงพิจารณาได้ว่าญี่ปุ่นในสมัยฟิวดัลจึงเป็นประเทศเกาะที่ประกอบด้วยประเทศเล็ก ๆ มากมายที่พึ่งพากันตลอดเวลานั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในค.ศ. 1868 และหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่างก็กล่าวได้ว่าเป็นการจัดทำระบบกลุ่มให้แข็งแรงยิ่งขึ้น เช่นการยกเลิกฐานะที่ต่างกันของประชาชน การให้มีรัฐธรรมนูญ การจัดการปกครองแบบจังหวัดตลอดจนการให้เสรีภาพเพิ่มขึ้นแก่ประชาชนและเน้นความมีเสมอภาคถึงรากถึงโคนในเวลาต่อมาต่างก็กล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาสังคมในระดับสูงขึ้นจนสมาชิกแต่ละคนในกลุ่มแผ่นดินเกาะต่างก็ไว้ใจกันได้ไม่ใช่การจัดกลุ่มจัดระบบพรรคพวกเฉพาะในวงเครือญาติแบบสังคมดึกดำบรรพ์อีกต่อไป แต่ละคนมีฐานะทางสังคม ทางเศรษฐกิจตลอดจนชาติกำเนิดใกล้เคียงกันมากจนความกลัวต่อการทรยศหักหลังหรือการฆ่าฟัน การฉกฉวยผลประโยชน์ของกันและกันแบบวิธีการนักเลงเป็นเรื่องที่ล้าสมัยจนเกินไป

ประการที่สองที่จะกล่าวถึงก็คือเรื่องของส่วนประกอบของสังคมซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ ผู้ปกครอง ชนชั้นกลางหรือกลุ่มผู้ผลิตและฐานะของสตรี

ลักษณะเด่นของกลุ่มผู้ปกครองในสมัยศตวรรษที่ 12 ถึงปัจจุบันตามสายตาของผู้เขียนเป็นกลุ่มที่ “แปลก” ไปจากประเทศอื่น ประสิทธิภาพในการทำงานตลอดจนชีวิตส่วนตัวของคนกลุ่มนี้คือการยึดถือหลักการ

ตามลัทธิขงจื้อ ศาสนาพุทธและศาสนาซันโตซึ่ง
เรียกรวมกันได้ว่าเป็นชีวิตตามหลัก “เลียดบูซิโด” หลัก
การของบูซิโดเป็นการวางข้อกำหนดให้ผู้คนอุทิศตนเพื่อ
ส่วนรวม เพื่อศักดิ์ศรีของสังคมและเพื่อความอยู่รอด
ของกลุ่มเป็นประการสำคัญ เช่นพบว่ากลุ่มผู้ปกครอง
ยอมฆ่าตัวตายหรือ เสียชีวิตแม้ในเรื่องเล็กน้อย เช่นใช้
วาจาบรรยายผิดหลักคำสอนของกลุ่มไปบ้างจนได้รับ
การตีเตือนและเกิดความอับอาย แถบยังกล่าวได้
ว่าคนกลุ่มนี้เป็นคน “สะอาด” ทั้งทางด้านร่างกาย สิ่ง
แวดล้อมตลอดจนความประพฤติ

ถึงแม้ว่าระบบการศึกษาและปรัชญาการศึกษา
ของญี่ปุ่นในปัจจุบันจะต่างไปจากระบบการศึกษา
ในสมัยฟิวคัล และถึงแม้ว่าสังคมญี่ปุ่นในปัจจุบันจะพ้น
จากสภาพความอดอยากเช่นในอดีตแล้วก็ตาม ผู้เขียน
มีความรู้สึกว่าคุณปกครองของญี่ปุ่นในปัจจุบันทั้งทางด้าน
การเมืองตลอดจนนักบริหารระดับสูงในหน่วยงานเอกชน
ต่างก็ยังยึดถือแนวความคิดเช่นนี้อยู่ เช่นนิยมยกย่อง
คนที่รักเกียรติรักศักดิ์ศรี และเหยียดหยามคนที่ทำงาน
เพื่อหวังเงินตราอย่างโจ่งแจ้งตลอดจนผู้ที่ใช้ชีวิตสุร
ร่าย เหลวแหลก และมีความประพฤติไปในทำนองที่จะ
ทำลายระบบกลุ่มหรือพยายามแหวกคอกให้ผิดแผก
ไปจากประเพณีนิยมแบบญี่ปุ่นในอดีต

ถัดมาก็คือกลุ่มชนชั้นกลางหรือกลุ่มผู้ผลิต คนกลุ่ม
นี้ในสังคมญี่ปุ่นมีเป้าหมายสุดท้ายที่ต้องการจะเป็นชน
ชั้นผู้ปกครองแต่ขาดปัจจัยหลายอย่างจึงได้แต่ฐานะไป
เป็นเพียงกำลังสมองหรือผู้ใช้แรงงานที่ไม่มีอิทธิพลต่อสังคม
ญี่ปุ่นทั้งหมด ผู้ที่มีบทบาทเป็นระดับมันสมองของสังคม
นับได้ว่าเป็นกลุ่มที่ปิดตัวเองอยู่ในระบบใดระบบหนึ่ง
อย่างเฉียบขาด เช่นนักวิทยาศาสตร์ก็มักจะเชี่ยวชาญแต่
ในสาขาของตนเองจนยากที่จะคบหาสมาคมกับคนใน
สายอาชีพอื่น ๆ ตลอดจนแก้ปัญหาชีวิตประจำวันง่าย ๆ

ได้อย่างคล่องตัว ส่วนใหญ่มักจะ “ยอม” ต่อเรื่องนอก
ความชำนาญของตนทั้ง ๆ ที่รับรู้อยู่แล้วว่าการยอมเช่น
นั้นเป็นเรื่องผิดทำนองคลองธรรมก็ตาม เช่นมีกฎหมาย
ยอมเสียเงินกินเปล่าในเวลาเช้าสั่งอาหารมัทซึโตะทั้ง ๆ
ที่ไม่มีกฎหมายฉบับใดยอมรับโดยไม่ล้าต่อการกับธรรม-
เนียมเรื่องนี้ที่ชาวต่างประเทศถือกันว่าเป็นเรื่องพิลึกกึก
ก็ระดับโลกและไม่น่าจะมีอยู่ในสังคมอุตสาหกรรม
แบบญี่ปุ่นอีกต่อไป

ส่วนระดับผู้ใช้แรงงานเป็นผู้ที่ขาดระบบกลุ่มที่มี
ระเบียบตลอดจนความสามารถทางวิชาการ จึงกลายเป็น
เพียงผู้ใช้ชีวิตไปแต่ละวันโดยไม่ยึดถือระบบกลุ่มมากนัก
เช่นกรรมกรในโรงงานอุตสาหกรรมที่คอยรับคำสั่ง
ของหัวหน้าสหพันธ์แรงงานหรือกลุ่มมาเฟียที่หลบลี้หลบ
ตาทำงานไปตามหน้าที่ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่เต็มอกว่าอนาคตของ
ตัวเองจะเป็นอย่างไรและขัดแย้งความรู้สึกของตัวเองลึก
เพียงใดก็ตาม นอกจากนี้แล้วคนในระดับนี้ยังกลายเป็น
เครื่องมือต่อรองทางสังคมตลอดจนการเมืองอยู่ในระดับ
สูง เช่นเข้ากลุ่มลัทธิศาสนาที่ผูกพันอยู่กับพรรคการเมือง
หรือคอยเป็นสมุนให้แก่กลุ่มนายทุนหรือนักการเมืองที่
ต้องการเสียงสนับสนุนจำนวนมาก ๆ

เราอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มชนชั้นกลางเป็นชนกลุ่ม
ใหม่ที่เริ่มก่อรูปร่างขึ้นมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง
เพราะเป็นสมัยที่ตลาดแรงงานอุตสาหกรรมเป็นตลาด
ใหม่ที่ต้องการผู้คนจำนวนมาก ชาวนายากจนใน
อดีตส่วนหนึ่งจะอพยพเข้ามาในเมือง ได้รับการศึกษาสูง
บ้างและต่ำบ้าง แต่กลายเป็นกลุ่มชนที่แทบจะไม่มีทรัพย์สิน
มรดกติดตัว ฉะนั้นแนวความคิดของคนกลุ่มนี้จึงไว
ต่อเรื่องเงินทองมาก เช่นพนักงานของบริษัทกำหนดตัว
เลขรายรับรายจ่ายในแต่ละเดือนของตัวเองอย่างรัดกุม
และพยายามทำตัวในรูปแบบที่ชาวต่างชาติถือกันว่า
เป็น “คนใจแคบใจดำ” และผูกพันตัวเองอยู่กับหน่วย

งานและครอบครัวเท่านั้น จึงเกิดความท่างเทินแม้แต่ในวงศาคณาญาติของตนเอง

กลุ่มสุดท้ายที่จะกล่าวถึงคือกลุ่มสตรี ความจริงในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบันยังมีชนกลุ่มน้อยที่ถูกแบ่งแยกทางสังคมอยู่อีก 3 พวกคือคนชั้นต่ำที่ประกอบอาชีพนารังเกียจและพำนักร้อยเป็นกลุ่มเอกเทศในบางหมู่บ้านหรือบางชุมชน คนเฝ้าโอรุซึ่งรูปร่างหน้าตาตลอดจนขนบธรรมเนียมต่างจากคนญี่ปุ่น กับชาวต่างชาติในญี่ปุ่น แต่เนื่องจากชนกลุ่มนี้มีจำนวนน้อยเลยขาดบทบาทที่ชัดเจนทางสังคม ผู้เขียนจึงขอสรุปเอาไว้ว่าชนกลุ่มนี้ไม่ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มในสังคมญี่ปุ่นแต่อย่างใด

สำหรับเรื่องของกลุ่มสตรีในญี่ปุ่นนับว่าเป็นกลุ่มที่สำคัญมากเพราะมีจำนวนถึงครึ่งหนึ่งของประชากรญี่ปุ่นทั้งหมด ในฐานะที่ญี่ปุ่นมีสังคมในสมัยโบราณเป็นสังคมเกษตร บทบาทของสตรีน่าจะเทียบเท่าหรือเด่นกว่าบทบาทของเพศชายแต่เราแทบจะไม่พบบทบาทเหล่านั้นเลยในเอกสารประวัติศาสตร์ นักวิชาการหลายคนกล่าวว่า การแบ่งแยกเพศในสังคมญี่ปุ่นมาจากลัทธิขงจื้อ แต่ผู้เขียนเข้าใจว่าน่าจะมีคามหมายลึกซึ้งกว่า นั่นคือ “การแบ่งงาน” ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญของสังคมที่เจริญในระดับสูงแบบหนึ่ง แทนที่ทุก ๆ คนจะทำหน้าที่เหมือนกันหมดแบบสังคมดึกดำบรรพ์ ยกตัวอย่างเช่นบทบาทของภรรยาแม่ทัพในอดีตเป็นบทบาทสำคัญที่ถ่วงดุลย์ทางการเมือง สตรีหลายคนทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยสงครามระหว่างกลุ่มของสามิกับกลุ่มศัตรู เช่นโดยฐานะเป็นน้องสาว เป็นบุตรสาวหรือเครือญาติทำให้การสู้รบระหว่างกลุ่มไม่รุนแรงจนแบ่งแยกออกเป็นประเทศเล็กประเทศน้อย ภรรยาของซาวานาในสมัยฟิวคัลเป็นแรงงานการเกษตรแทนสามิที่ถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร เป็นแรงงานโยธาตลอดจนงานสาธารณะอื่น ๆ ในเวลาผดปกติแต่โดยทั่วไปแล้วจะร่วมทำงานเกษตรด้วยกัน และทำ

งานผลิตอื่น ๆ เช่นทอผ้า ทำอาหารตลอดจนควบคุมเงินตรา สำหรับภรรยาของพ่อค้าและช่างมักจะทำหน้าที่เป็น “โรงครัว” กล่าวคือดูแลผู้คนที่อยู่ในการบังคับบัญชาของสามิให้เข้าระบบครอบครัวที่อบอุ่น

กฎหมายญี่ปุ่นโบราณมักจะไม่เปิดโอกาสให้สตรีมีฐานะเท่ากับบุรุษ เช่นห้ามสตรีเรียนหนังสือ ห้ามกินห้ามใช้สิ่งของอย่างฟุ่มเฟือย ห้ามสตรีออกความเห็นทางการเมืองแต่กลับไปเป็น “การจัดการภายใน” เช่นออกกฎหมายระบุหน้าที่ของสตรีในบ้าน ในการเลี้ยงดูเด็กในการเป็นแบบฉบับทางมรรยาทและขนบธรรมเนียม ประเพณีตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน วิธีการที่สำคัญวิธีหนึ่งคือการจัดกลุ่มมรรคทายิกาของวัดหรือวิหารที่เป็นสตรีล้วน ๆ ซึ่งผู้เขียนสันนิษฐานว่าเพื่อให้สตรีมีบทบาทเต็มที่โดยที่ไม่มีเพศชายเข้ามาก้าวก่ายได้แต่อย่างใด

ตำราการฝึกอบรมเด็กในค.ศ. 1788 ฉบับหนึ่งได้กล่าวถึงรายละเอียดในการเลี้ยงดูและฝึกอบรมกิจกรรมร่ายของเด็กไว้ละเอียดเป็นข้อ ๆ ถึง 296 ข้อ ผู้เขียนไม่แน่ใจว่าจะมีครอบครัวใดสามารถปฏิบัติได้ครบครันเพียงแต่เชื่ออย่างหนึ่งว่าถ้าสตรีออกไปทำงานเทียมบ่าเทียมไหล่กับผู้ชายแล้วก็คงไม่มีใครหันมาฝึกอบรมเด็กกันเป็นจริงเป็นจังได้มากนัก อย่างดีก็คงเลี้ยงอย่างทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ โดยเฉพาะครอบครัวที่ไม่เอื้ออำนวยทางเศรษฐกิจในอดีต และผลก็คือคงมีเด็กชั่ว ๆ เติบโตขึ้นมากตามจำนวนประชากรจนทำลายระบบกลุ่มของชุมชนในที่สุด แต่การที่สังคมญี่ปุ่นตั้งแต่อดีตแทบจะไม่มีอาชญากรรมรายใหญ่เลยก็อาจจะมีส่วนหนึ่งมาจากการที่สตรีอุทิศเวลาส่วนใหญ่ให้กับการดูแลเด็กอย่างละเอียดลออกระมัง

อย่างไรก็ตามเราจะพูดว่าสตรีญี่ปุ่นไม่มีบทบาททางการผลิตไม่ได้ อย่างน้อยที่สุดญี่ปุ่นเริ่มอุตสาหกรรม

การผลิตแบบโรงงานในราวค.ศ. 1860 โดยการใช้แรงงานคุณภาพดีและราคาถูกที่เป็นผู้หญิงเกือบทั้งหมดในการทอผ้าและธุรกิจบริการต่าง ๆ จนกลายเป็นโศกนาฏกรรมประจำชาติ คือสตรีป่วยตายเนื่องจากสภาพการทำงานและสวัสดิการที่เลว สตรีขายตัวเพียงเพื่อหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวที่อดอยาก ตลอดจนสตรีที่ทำหน้าที่เป็นกองทัพบกที่ 2 คอยรักษาความสงบในประเทศในระหว่างมหาสงครามโลกที่ผ่านมา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าฐานะของกลุ่มสตรีในญี่ปุ่นมีบทบาทต่อสังคมมากแต่มีผลตอบแทนน้อยจนต่างชาติพากันประหลาดใจ

4. เรื่องของอุดมการณ์แห่งชาติ

อุดมการณ์แห่งชาติเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญประการหนึ่งที่จะบอกได้ว่าชาติหนึ่งชาติใดมีความเป็นมาอย่างไร และอนาคตจะเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างไร ในที่นี้ผู้เขียนจะขอสรุปลักษณะเด่นในเรื่องนี้ออกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

ประการแรกก็คือนโยบายเกี่ยวกับพลเมือง ในขณะที่ไทยในอดีตออกกฎหมายห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และห้ามทำแท้งเพราะจะผิดหลักศาสนาพุทธนั้น วิธีการของญี่ปุ่นแตกต่างออกไปกล่าวคือส่งเสริมให้สตรีทำแท้งทางอ้อมเพื่อไม่ให้ประชากรเพิ่มมากเกินไป เช่นมีการเผยแพร่ตำราเกี่ยวกับการทำแท้งมามากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 นอกจากนี้รัฐบาลยังทำไม่รู้ไม่ชี้กับการที่ครอบครัวยากจนฆ่าเด็กแรกเกิดเพราะกลัวว่าจะเลี้ยงให้โตได้ไม่ดีเท่าเพื่อนบ้าน นอกจากนี้แล้วกฎหมายญี่ปุ่นในปัจจุบันยังห้ามใช้ยาและสารเคมีหลายชนิดเพราะกลัวจะเป็นโทษแก่มารดาและเด็ก อย่างไรก็ตามเรื่องที่กฎหมายพยายามทำไม่รู้ไม่ชี้ คือวิธีการทำแท้งและฆ่าเด็กแรกเกิดเป็นวิธีการที่หยาบเลวและผิดศีลธรรมของประเทศไทยหรือยุโรปเป็นอย่างมาก เช่นเอาเด็กแรกเกิดถ่วงน้ำ

ฝังดิบทั้งเป็น ทั้งลงหุบเขา ตลอดจนใช้ไม้แหลมแทงช่องคลอดของหญิงตั้งครรภ์เป็นเรื่องธรรมดาในญี่ปุ่นก่อนศตวรรษที่ 20

เอกสารเกี่ยวกับศาสนาพุทธของญี่ปุ่นได้ให้คำอธิบายว่าการฆ่าเด็กตั้งแต่อยู่ในครรภ์หรือแรกเกิดเป็นทางเลือกที่สมเหตุสมผลที่สุด ดีกว่าปล่อยให้เกิดมาแล้วเลี้ยงอย่างอด ๆ อยาก ๆ เพราะจะเป็นการทำบาปมากกว่า การฆ่าตั้งแต่เด็กยังไร้เดียงสาหรือที่เรียกกันว่าเป็นเพียงเหมือนสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่ง แนวความคิดแบบนี้เป็นโลกทรรศน์ที่ต่างจากโลกทรรศน์ของศาสนาพุทธในเมืองไทยหรือแม้แต่ของศาสนาคริสต์หรืออิสลาม

การเน้นความเป็นอยู่ปัจจุบันในลัทธิศาสนาของญี่ปุ่นยังเห็นได้อีกจากปรากฏการณ์หลาย ๆ อย่างเช่น การใช้ความเชื่อเทพเจ้าทางศาสนาชินโตเป็นเครื่องดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล ความสงบและความสามัคคีของพลเมือง ใช้ในการกล่อมเกลานิสัยของผู้คน โดยใช้วัดควบคุมเป็นหน่วยย่อย ๆ แต่มีอำนาจบีบบังคับสูง ใช้ในการเร่งรัดความรักชาติอย่างหลงใหลและมีดมั่วเพื่อขยายอาณาจักรในระหว่างสงคราม ตลอดจนการใช้ความเชื่อแบบลัทธิขงจื้อเป็นเครื่องบันดาลให้เกิดความมั่นคงต่อประเทศตลอดจนความสงบ และความเป็นปึกแผ่นของคนในกลุ่มไม่ให้แตกในกลุ่มนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่พระญี่ปุ่นมีภรรยาได้นั้น ศาสนาพุทธของไทยตลอดจนศาสนาคริสต์กล่าวว่า เป็นเรื่องที่ยอมกันไม่ได้เพราะจะทำให้พระสงฆ์ไม่ผิดอะไรกับปุถุชนที่ยังมีกิเลสอยู่ แต่ศาสนาพุทธในญี่ปุ่นกลับอธิบายว่าศาสนาจะต้องอยู่คู่กับสังคม ไม่ใช่สร้างห้วงเวหาใหม่ที่ประชาชนธรรมดาจะยอมรับหรือปฏิบัติตามไม่ได้ ฉะนั้นพระควรจะมีครอบครัวเพื่อดำรงชีวิตตามธรรมชาติของปุถุชนทั่วไป แต่พระจะต้องเป็นแม่พิมพ์พ่อพิมพ์หรือ “เยี่ยงอย่าง” ให้แก่ผู้คนในชุมชนได้ทั้งในทางกายและวาจา - ใจ

หรือกล่าวได้ว่าพระควรจะเป็นปูชนียบุคคลที่มีความเป็น
คนอยู่พร้อมมูลแม้แต่เรื่องโลกียรสหรือรูปสกลันเสีย
ล้มผัส ข้อเท็จจริงเหล่านี้ทำให้เราพอจะสรุปได้ว่าศาสนา
ของญี่ปุ่นพยายามทำความเข้าใจกับธรรมชาติของ
ผู้คน หรือพยายามเอาศาสนาเป็น “เรื่องธรรมดา” นั่นเอง

ประการที่สองที่จะกล่าวถึงคือเรื่องของโลกใน
จินตนาการหรือโลกพระศรีอารย์ ในสายตาของผู้คนซึ่ง
จะแยกเป็นประเด็นย่อย ๆ ได้สองประเด็นคือขบวนการ
เคลื่อนไหวกับเมืองในฝัน

ขบวนการเคลื่อนไหวของผู้คนในประเทศใดประ
เทศหนึ่งมักจะมีแนวโน้มเพื่อฝ่าฝืนกฎหมายหรือเพื่อจรร
โลงระบบสังคมที่คนผู้ทุกข์ยากพอใจ ขบวนการเมืองพัน
ปีในยุโรป และกบฏชาวนาของไทยในอดีตมีลักษณะ
เด่นที่ร่วมกันประการหนึ่งคือการนำเอาอิทธิฤทธิ์ของ
อภินิหารต่าง ๆ มาชักจูงผู้คนให้ลุกฮือขึ้นมาต่อต้านชน
ชั้นปกครอง เช่นกล่าวว่ากวรตราชจะกลายเป็นเมตเงิน
เมตทอง ต้นหญ้าจะบังคาลให้เกิดเมล็ดถั่วเมล็ดงา ฝน
จะตกลงมาเป็นเพชรพลอย ขบวนการชาวนาของญี่ปุ่นมี
ลักษณะแตกต่างออกไป กล่าวคือมักจะทำลายยุ้งฉางของ
เจ้าของนา ปล้นสดมภ์เอาข้าวตอลอดจนทรัพย์สินและเงิน
ทองมาแบ่งกันเพื่อบรรเทาความกระหาย แต่ห้ามชาวนา
ที่ลุกฮือพกพาอาวุธ เพราะถือว่าการฆ่าฟันตัดชีวิตของ
ชนกลุ่มมั่งคั่งหรือผู้ปกครองเป็นการตัดแขนตัดขาของตัว
เองทำให้สังคมหยุดชะงักเป็นอัมพาต และเกิดความร้าว
ฉานในสังคมกลุ่มอย่างที่จะกลับคืนเดิมไม่ได้ ซึ่งเราอาจ
กล่าวได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวของผู้ทุกข์ยากในญี่ปุ่น
เป็นการเรียกร้องต่อเรื่องใกล้ตัวและโอกาสที่จะเป็นไปได้
สูงกว่าอภินิหารต่าง ๆ ในประเทศอื่นที่คงเกิดเป็นความ
จริงได้ยาก

เรื่องของเมืองในฝันเป็นเรื่องของโลกในจินตนา
การอีกแบบหนึ่งที่ต่างออกไปคือแทนที่จะตั้งขบวนการ

เรียกร้องเพื่อปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้น กลับเป็นการหนีไป
แสวงหากลุ่มสังคมใหม่แล้วสร้างทุกอย่างขึ้นมาใหม่จน
หมด ยกเว้นผู้คนที่ย้ายมาอยู่เท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะร่วม
กันของเมืองในฝันของไทย ยุโรปและญี่ปุ่น

ลักษณะของเมืองไทยฝันของไทยที่สรุปมาจาก
หนังสือไตรภูมิพระร่วงหรือจากคัมภีร์พระสูตรใน
ศาสนาพุทธปนศาสนาพราหมณ์ของไทย กับขบวนการ
ยูโทเปียของยุโรปมีจุดเด่นร่วมกันคือ การสร้างเสรีภาพ
หรือเน้นธรรมชาติของผู้คนในเมืองใหม่ กล่าวคือใคร
ใคร่คิดคิด ใคร่ใคร่ทำทำ ใครอยากอยู่นิ่งก็อยู่นิ่ง แล้ว
เมืองใหม่คงจะเป็นที่สนใจของคนที่ยอพยพเข้ามา โดยเฉพาะ
คนที่รักเสรีภาพและรักความสะดวกสบาย รัก
สวรรค์บนดิน ฯลฯ

ลักษณะของเมืองในฝันแบบญี่ปุ่นต่างออกไป
คือมีแนวโน้มที่จะจำกัดสิทธิและจำกัดบทบาทของผู้คน
ตามแนวความคิดในลัทธิขงจื้อ นักคิดในเรื่องนี้มักจะ
โจมตีสังคมจริง ๆ ว่าฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อเกินไปจนเลอะ
เจินขาดระเบียบวินัย ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย
จึงมากดังนั้นเมืองใหม่ ๆ ที่สร้างขึ้นท่ามกลางป่าเขาพงพี
จึงเป็นเมืองที่มีระเบียบพิธีตรองมาก ตั้งแต่จำกัดเส้นทาง
เข้าออก ไม่ให้ผลิตสิ่งบริโภคมากเกินไปจนเกิดความขาด
แคลนหรือเกิดความละโมภสุจริตกันในอนาคต และเน้น
ว่าความมีเสถียรภาพในเมืองใหม่เกิดจากการจำกัด ไม่ใช่
การใช้ชีวิตอย่างเสรี โดยการเบียดเบียนทรัพยากรธรรม
ชาติที่มีอย่างเหลือเฟือโดยไม่รู้จักถนอมแต่ประการใด

ถ้ากล่าวเสริมเรื่องโลกหน้าแล้ว ผู้เขียนอยากจะ
กล่าวว่าความคิดเรื่องโลกหน้าของญี่ปุ่นต่างจากประเทศ
ในยุโรปหรือเอเชียอยู่มาก กล่าวคือ ถึงแม้ว่าความคิดจะ
คล้ายกันก็ตาม ญี่ปุ่นถือว่าวิญญาณของบรรพบุรุษจะเป็น
อิทธิฤทธิ์ที่ช่วยให้ผู้ที่ยังอยู่ในโลกมนุษย์เป็นสมาชิกของ
สังคมที่สงบสุขและมีประสิทธิภาพในขณะที่ศาสนาพุทธ

แบบไทยหรือศาสนาคริสต์ - อิสลามเน้นการขึ้นสวรรค์ลงนรกเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นหลุมฝังศพของญี่ปุ่นก็คือปูชนียสถานที่เป็นที่พำนักของวิญญาณของบรรพบุรุษที่อยู่ใกล้ ๆ และดังนั้นหลุมฝังศพของไทยจึงคงเป็นที่ให้วิญญาณรอไปผุดไปเกิด ไปขึ้นสวรรค์หรือกลับลงมาในโลกมนุษย์เป็นลูกหลานของใครอีกครั้ง และวิญญาณของญี่ปุ่นคงเป็นกองทัพอัศวินที่มองไม่เห็นกระมัง

ประการที่สามหรือประการสุดท้ายที่ผู้เขียนจะขอลำดับก็คืออุดมการณ์ของรัฐบาล ซึ่งดูเหมือนว่าญี่ปุ่นมีท่าทีว่าพยายามเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางในหลาย ๆ ด้านโดยลืมความสำคัญของชาติอื่นไป

หนังสือพิมพ์อาซาฮีเข้าฉบับวันที่ 10 มีนาคม ค.ศ. 1987 ที่ผ่านมามีได้กล่าววิจารณ์เรื่อง ยามาดานางามาสา (ออกญาเสนาภิมุข) ว่าเป็นเรื่องที่รัฐบาลของญี่ปุ่นในอดีตพยายามอุปโลกให้คนญี่ปุ่นเป็นวีรบุรุษอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งในต่างแดน เช่นเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา แนวโน้มเช่นนี้จะพบได้บ่อย ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่นถือว่าแผ่นดินญี่ปุ่นเป็นของประทานจากเทพเจ้าพระอาทิตย์ จักรพรรดิเป็นทายาทของเทพเจ้า นอกจากนี้แล้วพยายามเขียนประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นให้ดูเหมือนกับไม่มีวีรบุรุษคนชวอยู่ในอดีตเลย พยายามเสนอข่าวสารทางหน้าหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ ฯลฯ โดยให้คนญี่ปุ่นเป็นตัวเอกแม้แต่ในข่าวต่างประเทศ นอกจากนี้แล้วเอกสารหลายฉบับต่างก็พยายามยกย่องว่าญี่ปุ่นเก่งอย่างโน้น เก่งอย่างนี้พร้อมไปกับพยายามลบเลือนบันทึกที่ทำให้ประชาชนชาวญี่ปุ่นขาดความรักศักดิ์ศรีในตัวเอง ผู้เขียนยอมรับว่าบันทึกต่าง ๆ ของญี่ปุ่นไม่ผิดพลาดเพราะรักษาข้อเท็จจริงในข่าวสารไว้ได้ครบถ้วน อย่างไรก็ตาม กระบวนการกระตุ้นเลือดรักชาติโดยใช้ศาสนาชินโตตั้งแต่อดีตโดยค่อย ๆ ลิ้มศาสนาพุทธทำให้ญี่ปุ่นประมาณความสามารถของชาติอื่นต่ำเกินไปและไม่เห็น

คุณค่าของชาติอื่นที่อยู่บนกระบวนค่านิยมของตน ยกตัวอย่างเช่นความพ่ายแพ้ของญี่ปุ่นในสงครามโลกที่ผ่านมา มีสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งมาจากการที่ญี่ปุ่นพยายามทำสงครามกับกองทัพอเมริกาโดยหลอกประชาชนว่าจะเอาชนะได้ทั้ง ๆ ที่นายทหารในสมัยนั้นรู้อยู่เต็มอกแล้วว่ากำลังทางทหารของตนเทียบกับกำลังทางทหารของสหรัฐไม่ได้เลย

5. สรุป

ผู้เขียนได้หยิบยกและเปรียบเทียบเอา “ความแตกต่าง” ของญี่ปุ่นกับประเทศอื่นทางด้านผืนแผ่นดิน ทางด้านเศรษฐกิจ ทางด้านการเมืองตลอดจนด้านอุดมการณ์ของชาติมาเล่าสู่กันฟัง ซึ่งแต่ละข้อเท็จจริงนั้นย่อมจะมีข้อยกเว้นและข้อโต้แย้งมากมายนับไม่ถ้วน

อย่างไรก็ตามผู้เขียนใคร่จะเน้นว่าลักษณะเด่นเหล่านี้ในอดีตจนถึงปัจจุบันต่างร่วมกันสร้างชาติญี่ปุ่นที่เราเห็นกันทุก ๆ วันนี้ หรือในรอบ 100 ปีความสัมพันธไทย - ญี่ปุ่นอันเป็นวาระที่อยากจะพูดว่าญี่ปุ่นประสบความสำเร็จอย่างสูงสุดหรือกำลังจมนุมจนต้องเปลี่ยนวิถีทางของประเทศชาติสักทีกันแน่ อย่างน้อยที่สุดญี่ปุ่นในสายตาของผู้เขียนคือญี่ปุ่นที่เติบโตมากับข้อได้เปรียบทางธรรมชาติและการใช้จังหวะให้เกิดประโยชน์อย่างฉลาดหลักแหลม ตลอดจนไม่พยายามอิงข้างขอบกับกติกาสากลของโลกสักจนหลาย ๆ ประเทศเริ่มกล่าวกันแล้วว่าญี่ปุ่นควรถอนตัวจากสังคมนานาชาติเสียได้แล้ว แต่อย่างน้อยที่สุดในรอบ 100 ปีที่ผ่านมาแล้วเราก็คงกล่าวได้ว่าชาติไทยได้ร่วมสร้างชาติญี่ปุ่นมาไม่น้อยเหมือนกันไม่ว่าทางตรงและทางอ้อม

เมื่อหันมาดูการสร้างชาติไทยแล้ว ในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา ผู้คนในชาติของเราต่างก็พยายามช่วยกันคน

ละไม้คนละมือด้วยวิธีการแบบไทย ๆ ให้เราเป็นสังคมที่เติบโตขึ้นตลอดเวลา แต่ถึงกระนั้นผู้เขียนไม่แน่ใจว่าเรากำลังเจริญรอยตามหนทางความสำเร็จของญี่ปุ่นโดยสร้างระบบกลุ่มให้หนาแน่นขึ้น หรือกำลังเติบโตไปอีกทิศทางหนึ่ง คือทิศทางที่คนในชาติช่วยกันแบ่งหมู่คนในชาติให้กลุ่มเล็กกลุ่มน้อยกระจายกระจายออกไปเป็นหลายพวกหลายเหล่ากันแน่

แต่อย่างน้อยที่สุดเมื่อเราหันมาเล่น “เทศกาล” กับญี่ปุ่นโดยถือว่าการฉลองรอบ 100 ปีแล้ว ถ้า

เรายอมรับว่าญี่ปุ่นเป็นสังคมและเป็นชาติที่ค่อนข้างจะแปลกกว่าชาติอื่น ๆ ในโลกแล้ว เทศกาลก็ควรจะจบลงแบบเทศกาล คือละครฉากหนึ่ง และทางที่ตีเราก็คควรจะมาจับเข้าคุยกับประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ ดูว่าในอนาคตเราควรเล่นเทศกาลกับญี่ปุ่นอีกไหม หรือเล่นอย่างไร หรือเล่นแล้วสนุกหรือไม่ เพราะมิฉะนั้นแล้วผู้เขียนเชื่อเหลือเกินว่ายากที่ชาติใด ๆ จะมาเล่นเทศกาลให้ญี่ปุ่นพลอยสนุกตามไปได้อย่างง่าย ๆ เพราะผู้เขียนถือว่าญี่ปุ่นไม่เหมือนชาติอื่นมากนัก

